

izvirni znanstveni članek
primljeno: 2003-06-27

UDK 614:930.22(497.5 Istra)"1945/1955"

SOCIJALNA I ZDRAVSTVENA REALNOST ISTARSKOGA PORAČA 1945.–1955.

Darko DUKOVSKI

Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, HR-51000 Rijeka, Omladinska 14
e-mail: darko.dukovski@pu.htnet.hr

IZVLEČEK

Avtor skozi analizo arhivskih gradiv predstavlja socialne in zdravstveno-higienske okoliščine v povojni Istri in socialno ter zdravstveno politiko novih oblasti v času politične krize, ko se je državno-pravni status Istre ali nekaterih njenih delov reševal za zeleno mizo. Predmet zgodovinske analize, ki je potrdila katastrofalno stanje v povojni Istri, je predvsem njen hrvaški del. V povojnem času so politični "homo novis", do včeraj polpismeni kmetje, poskušali zgraditi nov politični sistem. Med tem procesom so se srečevali z nerešljivimi problemi, ki so jih lahko poskušali ublažiti samo z izvrstno improvizacijo. Včasih jim je uspelo, čeprav vse ukrepe v tem času označuje kratkotrajnost njihovih učinkov. Kljub vsemu pa se je stanje v Istri postopoma izboljševalo.

Ključne besede: Istra, povojna doba, zdravstvo, socialna politika

LA REALTÀ SOCIALE E SANITARIA DELL'ISTRIA NEL DOPOGUERRA (1945–1955)

SINTESI

Dopo un'analisi di materiale d'archivio, l'autore presenta le condizioni sociali e igienico-sanitarie nell'Istria del dopoguerra, nonché la politica sociale e sanitaria delle nuove autorità durante la crisi politica che accompagnò le trattative diplomatiche sullo status giuridico statale dell'Istria, o di alcune sue parti. L'analisi riguarda soprattutto la parte croata dell'Istria e conferma la catastrofica situazione del dopoguerra. È questa l'epoca dell'"homo novis" politico, sino al giorno prima solo un contadino semi analfabeta che tenta ora di edificare un nuovo sistema politico. In questo processo andarono affrontati problemi irrisolvibili, superati solo grazie ad un'eccellente spirito di improvvisazione. Alle volte andò bene, anche se le soluzioni furono di breve respiro. Nonostante tutte le difficoltà, la situazione andò gradatamente migliorando.

Parole chiave: Istria, dopoguerra, sanità, politica sociale

U svibnju 1945. na međunarodnom planu počela je borba za Istru. Prvi razgovori generala Morgana i maršala Tita u svibnju 1945. oko razgraničenja Jugoslavije i Italije u Julijskoj krajini nisu donijeli nikakvih rezultata, ali su nakon diplomatsko-vojnog pritiska Saveznika, 21. svibnja, neki prijedlozi ipak prihvaćeni. *Morganova linija dijelila je Istru na dva dijela.*

Ubrzo su razgovori nastavljani u Beogradu i već 9. lipnja 1945. potpisan je sporazum između vlada SAD, V. Britanije i Jugoslavije o uspostavljanju *privremene vojne uprave* u Julijskoj krajini, prema kojemu pitanje pripadnosti teritorija Julijske krajine ostaje otvoreno sve do njegova konačna rješenja. Tako se prema Sporazumu Jugoslavenska armija morala povući iz Trsta i Pule 12. lipnja 1945. Julijska krajina je podijeljena na zone "A" i "B". Zonu "A" činili su gradovi Trst i Pula (željezničke pruge i putevi prema Austriji preko Gorice, Kobarida i Trviža) te je njome upravljala saveznička Vojna uprava, a zonom "B" inače, ostatkom Istre, upravljala je Vojna uprava Jugoslavenske armije ili skraćeno – VUJA.¹

Pred prvo zasjedanje konferencije *Savjeta ministara vanjskih poslova* u Londonu, *Privremeno je narodno predstavništvo* Demokratske Federativne Jugoslavije 26. kolovoza 1945. godine, izglasalo rezoluciju u kojoj se zahtijeva priključenje Slovenskog primorja, Beneške Slovenije, Trsta, Istre, Rijeke, Zadra i otoka Lastova i Palagruže Jugoslaviji. Memorandum jugoslavenske vlade predan je konferenciji 15. rujna. Svi su se zahtjevi temeljili na načelu narodnosti i prava samoodređenja naroda.²

Savjet ministara vanjskih poslova u Londonu donio je 19. rujna 1945. načelnu odluku o granicama koje treba povući između Italije i Jugoslavije, međutim, tek na četvrtom zasjedanju Međusavezničke komisije za razgraničenje, prihvaćen je francuski prijedlog po kojemu je Istra podijeljena na dva dijela: sjeverozapadni dio od Novigrada prema sjeveru (Slovenski dio Istre) ušao je u sastav tzv. *Slobodnog teritorija Trsta* (STT), dok je ostali dio Istre s gradom Pulom predan Jugoslaviji. Odluka o tome donijeta je tek 28. rujna 1946. pa je Mirovni ugovor između Italije i Jugoslavije bio potpisan

tek 10. veljače 1947. Odredbe ugovora o stvaranju Zone STT-a stupile su na snagu 15. rujna 1947. Iako je time mnogo toga bilo riješeno, konačno će se rješenje ovoga problema čekati još punih sedam godina. Naime, 20. veljače stvarno je uspostavljena STT sa zonama A i B. U zoni A upravu je obnašala angloamerička vojna uprava, a u zoni B VUJA. Pod njenom upravom djelovali su organi civilne vlasti. Stvaranjem STT-a nastale su promjene u organizaciji civilne vlasti u području zone B koja će se konstituirati kao jedinstvena upravno-politička cjelina. Od ranijeg dualističkog odnosa Oblasnog NO za Istru i Povereništva pokrajinskog NOS-a za Slovensko primorje, sada je sastavljen jedinstveni organ za zonu B STT-a. Ipak, taj jedinstveni upravno-politički teritorij nazvan *Istarsko okružje* ostalo je praktički podijeljeno na dva kotara: Buje i Kopar.³

U vrijeme do 1954., kada je izvršeno razgraničenje u dijelovima Istre pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije, vlast provode NO-i, od mjesnih do kotarskih. Do 1947. administrativno središte Istre područja VUJA bio je Pazin, dok je *Oblasni narodni odbor za Istru* kao svoje središte odabrao Podlabin, da bi se rješenjem ove dvojne uprave središte premjestilo u Pulu.

Šef savezničke vojne uprave u Trstu general Airey, koji je provodio italofilsku politiku "tihe aneksije" zone A STT 1949., nakon eskalacije sukoba Jugoslavije i SSSR-a bio je smijenjen, kao odgovor zapadnih saveznika na tu eskalaciju. Postavljen je novi šef zone A STT general Winterton koji je provodio politiku ekvidistance. Probleme razgraničenja saveznici 1951. prebacuju na same zainteresirane strane, no oni se prekidaaju zbog nedostatka tolerancije s obje strane. Razgovori u Parizu 1951. samo su podgrijavali ionako napeto stanje. Izbijaju čak i manji sukobi talijanskih nacionalista sa savezničkom policijom. Istovremeno se zona A STT polako uključuje u pravni sustav Italije. Naredbom VUJA-e od 15. svibnja 1952. u suglasnosti s vladom FNRJ te s vladama Hrvatske i Slovenije, ukinuto je *Istarsko okružje* kao jedinstvena cjelina. Njegove se nadležnosti definitivno prenose na Kotarski NO Buje i Kotarski NO Kopar⁴

1 Sjedište VUJA-e nalazilo se u Opatiji sve do 23. listopada 1948. godine.

2 Ni talijanska vlada nije sjedila skrštenih ruku. Ona je nastojala da konferencija prizna Italiji status saveznika što bi njen položaj učinilo mnogo boljim. Zapadni su saveznici bili voljni prihvatiti ovu soluciju, ali su ih Sovjeti zaustavili prijedlogom da se taj status prizna svim istočnoeuropskim zemljama koje su pred kraj rata objavile rat Njemačkoj. Isto tako, propada pokušaj da se odgovornost za rat prebaci na fašizam i Mussolinija. Alcide de Gasperi, jedan od velikana europske političke scene, tada ministar vanjskih poslova u vladi Ferruccio Parrija, iznio je pred Savjet prijedlog da se razgraničenje izvede "Wilsonovom crtom" s time da se granica ispravi u korist Italije. Jugoslavenski položaj je u tom trenu bio vrlo slab jer su Italiju podržale SAD, a SSSR se nije htio zamjeriti komunistima Italije koji su sudjelovali u vladi, ali nisu htjeli izazvati krizu zbog Trsta. Aduite su čuvali za one dijelove Europe u kojima su imali više interesa.

3 Odluku o osnivanju Istarskog okružja sporazumno je donijelo *Povereništvo pokrajinskog narodnooslobodilačkog odbora za Slovensko primorje i Oblasnog narodnog odbora za Istru*, ali po odobrenju *Vojne uprave Jugoslavenske armije*: "... Za područje kotara Kopar i Buje osniva se Istarsko okružje." Prema članku 3. Odluke "... na Istarski okružni narodni odbor prenose PPNOO i Oblasni NOO za Istru svu civilnu vlast, koja će biti vršena prema postojećim zakonskim propisima." U tom smislu podijeljena je i civilna vlast. U kotaru Kopar vlast su obnašali Slovenci, a u kotaru Buje Hrvati.

4 Prema Rješenju Saveznog izvršnog vijeća od 7. listopada 1954. na području STT-a koje je pripalo FNRJ: "... Civilnu upravu na teritoriju označenom u točki 2 ovog rješenja vršit će narodni odbori općina, gradskih općina i kotara kao i u okviru svojih prava i dužnosti republički i savezni organi. ... Na području Kotara Kopar kao i područja dosadašnje zone A Slobodnog Teritorija Trsta na kojeg se proširuje civilna uprava FNRJ prava i dužnosti republičkih organa vršit će odgovarajući organi vlasti Narodne Republike Slovenije, a na području Kotara Buje odgovarajući organi Narodne Republike Hrvatske."

Suglasnost je postojala oko civilne uprave Italije u zoni A STT i civilne jugoslavenske uprave u zoni B STT. Nakon uređenja spornih pitanja, 5. listopada 1954., u Londonu je potpisan *Londonski protokol o suglasnosti* poznat kao *Londonski memorandum*. Memorandumom se ukida saveznička vojna uprava u STT-u što znači da civilnu upravu u zoni A preuzima Italija, a u zoni B Jugoslavija. Memorandum se predviđa jednakost u postupku prema nacionalnim manjinama tako da se poštuju njihova nacionalna prava i načelo jednakosti u svakom pogledu.

I. DRUŠTVENE PROMJENE I SOCIJALNA POLITIKA NOVE VLASTI

S oslobođenjem se u Istri događaju bitne socijalne promjene; čitavo istarsko društvo u kratkom vremenskom razdoblju doživljava temeljito preustrojstvo. Nacionalizacija je 1946. i 1948. teško pogodila bogatije slojeve istarskog stanovništva. Po drugi je put u XX. stoljeću valutna reforma pogodila sve one koji su imali veće količine okupacijskog ili talijanskog novca. Socijalne su se razlike u ovom razdoblju *egalitarnog* socijalizma vidno smanjile. Svi su postali jednaki u *siromaštvu*. No, i pored toga na samom početku razvoja novi je poredak budio nadu. Radnički slojevi su u eksproprijaciji tvornica i sredstava za rad vidjeli šansu popravljivanja svoga socijalnog položaja. Isto tako većina je seljaštva koja je bila oslobođena zelenaških dugova, a posebice nakon agrarne reforme, osjetila mogućnost (vrlo kratko) poboljšanja materijalnog položaja radom na vlastitom imanju (DAP, 1).

Istra prvih godina porača gubi veliki dio talijanskog stanovništva što se iseljava u Italiju, a od jeseni 1947. konstantno dobiva novo stanovništvo iz svih dijelova Jugoslavije koje se naseljava uglavnom u većim istarskim gradovima.

Prvih godina porača moguće je pratiti i značajne generacijske promjene. U vladajućem političkom sloju sada sjede mladi ljudi, koji u potpunosti prihvaćaju ideju socijalističke revolucije, ali i sve partijske dogme. Politički su diletanti, a kako uglavnom dolaze sa sela, najčešće su polupismeni. Oni se realno ne mogu nositi s nagomilanim socijalnim i gospodarskim problemima prvih godina nakon rata.

Najveći dio istarskog stanovništva nalazio se u materijalnom, socijalnom i psihološkom smislu u posve tragičnom položaju. Iz izvještaja sa sjednica socijalnih odbora oblasnog i kotarskih narodnih odbora iščitavamo svu socijalnu tragediju poratne Istre. Značajno je dometnuti kako ovi izvještaji nisu uljepšavani, već odražavaju pravo stanje stvari.

Socijalna politika nove narodne vlasti morala je odmah pokazati učinkovitost i pokazati narodu "za što smo se borili", a to je bilo, iz mnogih, a ponajviše financijskih razloga, nemoguće. Stoga je socijalna politika u

Istri uglavnom improvizacija i snalaženje; predstava uspješnosti nove vlasti i političkog poretka. Vremena za stvaranje nekakvog plana socijalne politike ili sustava nije bilo, niti se taj plan u prvim poratnim godinama mogao stvarati i realno izvesti.

Naravno, kao i u ratno vrijeme, jedan od glavnih načina nabave materijalnih dobara bile su sabirne akcije, uglavnom među iseljenicima iz SAD i Kanade (DAP, 2). U jednoj takvoj "uspjeloj" akciji prikupljeno 5.980 starih cipela, 600 čarapa, 9.050 pokrivača (jorgana, popluna), 7.100 deka, 340 hlača, 1.600 majica, 400 gumenih potplata, 180 zimskih kaputa i 230 dječjih cipelica (DAP, 2).

Ova se roba vrlo brzo podijelila socijalno najugroženijem dijelu stanovništva. Prednost su imale obitelji "palog borca". Odjel socijalne politike Oblasnog NO-a za Istru imao je vrlo značajnu ulogu zaštite socijalno ugroženog stanovništva na način opskrbe, odnosno socijalne pomoći siromašnim obiteljima svim potrebnim stvarima. U tome se iscrpljivao skoro sav njihov rad i uloga.

Službene kategorije ugroženog stanovništva prema sistematici Oblasnoga narodnog odbora bile su: *postradali u ratu, sirotinja, invalidi i nezbrinuta djeca*. Novčana je pomoć dijeljena svakoga mjeseca preko financijskog odbora Oblasnog NO-a i to u iznosu od oko 5 milijuna lira. Posebno socijalno ugroženo stanovništvo nalazilo se u kotarima Labin, Kras, Kanfanar, Opatija i Pazin, dok je za rudare Raše u zasebnoj karitativnoj akciji koja se odvijala u cijeloj Istri osigurano 1.050 pari cipela (DAP, 2).

Jedan od najvažnijih socijalnih problema, koji se postavljao pred vlast u Istri, bilo je zbrinjavanje ratnih invalida i njihovog osposobljavanja za određene poslove, kako bi se uključili u "društvenu podjelu rada". Čak je za tu svrhu osnovan i *Pokretački odbor invalida I. i II. rata*. Udruženje je prema statutu trebalo zastupati interese invalida i tako rasteretiti rad socijalnih odbora. Organizirane su i tzv. "zimske kampanje" u korist invalida kada se prikupljao novac, odjeća, obuća i hrana. Za samu je vlast bilo itekako važno da rezultate ovih kampanja povremeno objavljuje u novinama kako se u javnosti ne bi stvorio utisak da se u tom smislu ništa ne poduzima (DAP, 3). U Medveji je, primjerice, otvoren Dom invalida pod nadzorom *Narodne obrane* u kojem je bilo smješteno 47 najtežih invalida, koji nisu imali uvjeta dostojne egzistencije izvan Doma. Pronađen je i drugi dom, u Opatiji, koji se 1945. godine obnavljao, a sljedeće 1946., primio oko 200 invalida. Invalidi su mogli pohađati određene tečajeve kako bi se osposobili za relativno normalan život (DAP, 2).

Tako je posla za ratne vojne invalide u stvarnosti ipak bilo. Slobodna radna mjesta su se stvarala najprije tako da su se iz državnih službi otpuštali svi oni koji su između dva svjetska rata bili učlanjeni u fašističku organizaciju ili sindikat. Otpušteni su i oni koji su otvoreno ili po dojavi sumještanu radili protiv pokreta (DAP, 4).

Krajem 1945. održan je Kongres invalida NOB-e u Zagrebu na kojemu su sudjelovala i dva predstavnika Istre. Već se tada očekivao tzv. "invalidski zakon". Namjeravao se sazvati *Kongres ratnih vojnih invalida i drugih žrtava rata za Istru* i osnovati kotarske udruge invalida koje bi branile interese svojih članova. U ovu kategoriju ušli su svi invalidi iz prethodnih ratova (DAP, 2). Podatke o tome je li se kongres doista sazvao nisam našao. Prioritet pomoći imali su i demobilizirani vojnici. Tek je na kraju na red došlo sve ostalo stanovništvo. Naravno, pomoć se pružala samo onima kojima je bila prijeko potrebna. Pravovremena pomoć bila je imperativ rada Socijalnog odjela, iako se često događalo da stanovništvo "(...) zbog nemara i nesavjesnosti rada nekih funkcionera, čeka na tu pomoć čak i mjesecima." (DAP, 3)

U to je vrijeme najteži bio život na otocima jer je vladala opća nezaposlenost. Uvjeti života bili su nalik onima u XIX. stoljeću. Vlast je mislila o upošljavanju otočana (Cres) pokretanjem nekih javnih radova poput izgradnje cesta i puteva, no to su bile i ostale tek zamisli (DAP, 3). Pitanje zbrinjavanja otočke djece ipak je bilo najakutnije i najdelikatnije jer se radilo o mladeži koja se rodila i školovala u vrijeme Mussolinijeve odnarođivačke politike i koja je jedva govorila hrvatski. U tom smislu trebalo je otvoriti što više dječjih vrtića, domova i sličnih dječjih ustanova. Konačno, skrb za djecu nije bilo samo socijalno, već i značajno političko pitanje. Vlasti su posebnu pozornost posvetile zbrinjavanju djece u dječjim domovima (DAP, 2).⁵ U ukupno 10 domova, koliko ih je 1946. godine bilo otvoreno, zbrinuto je 1.712 djece postradalih i siromašnih obitelji. Otvoreni su vrtići za 800 djece i 14 domova staraca u kojima je bilo zbrinuto 335 starijih osoba (DAP, 5).

Život u tim domovima nije bio nimalo lak. Materijalnih sredstava bilo malo. Hrana je još uvijek predstavljala osnovni problem, a da ne govorimo o odjeći i obući. Hrana je bila jednolična, a spavaonice prepune. Bilo je problema s održavanjem higijene (kupaonice-tuševi i vječiti problem tople vode), uši i svrab nisu bili rijetkost. Ipak, ono što im je najteže padalo bila je vojnička stega na koju se bilo najteže naviknuti. Najvjerojatnije krajem veljače i početkom ožujka, Oblasni NO za Istru odlučio je organizirati dječje domove i vrtiće kako bi najmlađima osigurao minimalne uvjete za normalan život, odgoj i obrazovanje. Prema izvješću *Socijalnog odjela* Oblasnog NO-a, u Istri, računajući i otoke, postojala su 22 dječja doma s 1.800 djece u kojima su uglavnom radile časne sestre, ali i poveći broj odgajateljica (DAP, 6).

Domove staraca držale su časne sestre što u prvo vrijeme, dok je vladao problem kadrova, nije mnogo smetalo novu vlast. No, već 1946. odnos se iz temelja mijenja. U tom smislu pokrenuta je društvena akcija u zoni B, koja je za cilj imala izvući dječje vrtiće i domove iz crkvene nadležnosti. Kako su to još uvijek bila politički osjetljiva vremena (pitanje granice s Italijom još uvijek nije bilo riješeno), vlast je još uvijek koristila diplomatski rječnik kojim je objašnjavala razloge odluzivanja crkvi prava na karitativnu djelatnost. Tako su, primjerice, lokalne komunističke vlasti u Opatiji zahtijevale preuzimanje dječjeg vrtića opravdavajući svoje protucrkvne akcije željom da se ove ustanove daju onima "(...) koji bi bezuvjetno vršili pogodniji utjecaj u odgajanju djece u duhu današnjice." (DAP, 3) Ponegdje su roditelji uvjetovali pristanak s time da se djeci u vrtiću priredi besplatan ručak. Kako se radilo o Lošinju gdje je talijanizacija imala uspjeha, Oblasni je odbor udovoljio ovom uvjetu kako bi se i ovu djecu moglo "ispravno" odgajati: "(...) u političkom i moralnom pogledu." (DAP, 5)

Cjelokupnu socijalnu pomoć i rad na zbrinjavanju socijalno ugroženog stanovništva stalno su pratili problemi oko isplata mirovina i pomoći, nabavke materijala, odjeće i obuće. Sve je poprilično kasnilo, a stanovništvo je s vremenom bivalo sve nezadovoljnije. Nova je vlast bila svjesna ovog problema te je stoga gledala što prije riješiti dnevne goruće probleme, dok je dugoročnu socijalnu politiku zapuštala (DAP, 5).

Iako se socijalna politika svodila na pružanje materijalne pomoći stanovništvu, nova se vlast morala naprezati do krajnjih granica kako bi zadovoljila sve socijalne grupe koje su takvu pomoć trebale, znajući da o socijalnoj politici i pravdi ovisi povjerenje stanovništva. Tako je pod svoju skrb preuzela sve one ugrožene socijalne grupe, uglavnom umirovljenike koji su svoja prava stekli za vrijeme austro-ugarske ili talijanske vladavine. Umirovljenicima koji su bili na listi "*Providenza sociale*" sa sjedištem u Milanu i koji do kraja 1945. nisu primali mirovinu, Socijalni je odjel Oblasnog narodnog odbora za Istru počeo isplaćivati mirovine sa zaostacima za cijelu 1945. godinu (DAP, 2). Suradnja *Socijalnog odsjeka* s talijanskim mirovinskim zavodima i zavodima za socijalno osiguranje, nije bila baš najbolja. Sporazum je postignut jedino sa *Zavodom za osiguranje momara u Trstu* koji je svojim štićenicima redovito isplaćivao mirovinu. Na sličan je način svojim štićenicima osigurao financijsku pomoć *Istituto Infortuni* u Puli. Oni su mirovine isplaćivali preko kotarskih *socijalnih odsjeka*. Problem je bila suradnja s *Istituto*

5 Dječji domovi u Lovranu, Opatiji, Rovinju i Labinu okupljali su oko 600 djece, dok su postojeći domovi u vlasništvu Crkve, u Voloskom, Cresu, Lošinju, Pazinu, Puli i Bałama okupljali 363 djece. Dječji su vrtići 1945. u Vodnjanu, Cresu, Lošinju i Puli okupljala 755 djece. Planovi za 1945. godinu temeljili su se na procjeni financija koje bi bile dovoljne za zbrinjavanje oko 2.000 djece, odnosno, "... svu djecu kojima je potrebna pomoć na području Oblasti Istre."

Previdenza u Trstu koju je vodio jedan od bivših fašističkih dužnosnika (DAP, 2).

Ipak, treba reći da je prema odredbi Vlade FNR Jugoslavije, Istri odobrena novčana pomoć za 2.118 obitelji u prosjeku 2.239 lira. Trajnu "narodnu pomoć" primalo je 2.093 obitelji u prosjeku 880 lira, dok je "privremenu narodnu pomoć" primalo čak 507 obitelji sa 814 članova, u prosjeku 1.157 lira mjesečno (DAP, 7).

Financijska pomoć je ovisila o visini sredstava koja se u određenom trenutku zatekla u blagajni *Oblasnog NO-a za Istru*. Svota koja je bila predviđena za 24.000 obitelji iznosila je 134 milijuna za razdoblje od 1. srpnja do 31. prosinca 1945. Već sljedeće, 1946. godine, nakon revizije socijalne pomoći novčana pomoć je povećana i kretala se prosječno od 1.417 u Poreču, do čak 3.076 lira u Labinu, ali samo za prve tri kategorije.

Socijalni odjel uzeo je u obzir i isplatu tzv. "*Sussidi militari*" i "*Presenti alle Bandiere*" iako su ove potpore po ranijim talijanskim propisima imale privremeni značaj i bile isplaćivane samo za vrijeme rata, kako bi se pomoglo "(...) *neopskrbljenim obiteljima poginulih, zarobljenih i nestalih talijanskih vojnika.*" (DAP, 2) Tako se nastojalo pomoći u prvim danima "(...) *izgradnje nove Istre (...)*" svima bez razlike: onima iz austrijske vojske, talijanske ili partizanske, bez obzira jesu li pripadali talijanskim garibaldincima ili NOV-i. Ova se pomoć samo u nekim kotarima u potpunosti isplatila, a u nekima samo polovično (DAP, 8).

"Neopskrbljenih" obitelji bilo je mnogo. Ministarstvo socijalne politike NR Hrvatske, 27. veljače 1946. poslalo je cirkular s nuputkom *Oblasnom* odboru za dijeljenje novčanih pomoći po odlukama NKOJ-a. Nuputak razlikuje pet kategorija dok je *Oblasni NO* za Istru razlikovao uz to još pet kategorija zbog društvenih posebnosti tako da je postojalo deset kategorija *neopskrbljenih obitelji* koje su primale mjesečnu pomoć: "1. obitelji živih boraca NOV i POJ sada JA, 2. obitelji palih boraca, 3. obitelji invalida NOR-a, 4. obitelji žrtava fašističkih žrtava, 5. obitelji zarobljenih boraca NOR-a, 6. obitelji državnih i samoupravnih penzionera, 7. obitelji starosnih penzionera i invalida, 8. ratnih invalida, 9. "*Sussidi militari*" i 10. "*Presenti alle Bandiere.*" (DAP, 9)⁶

Socijalni odjel je posebno surađivao s građevinskim odjelom kako bi se popravile ili izgradile srušene ili popaljene kuće u pojedinim istarskim selima. Isto tako, uspostavljena je suradnja s poljoprivrednim odjelom kako bi obiteljima "palih boraca" ili stradalnicima rata izveli poljoprivredne radove ili pomogli s mehanizacijom u zemljanim poslovima. Diskriminirane su ostale samo one skupine koje su sudjelovale u talijanskim ili njemačkim dobrovoljačkim organizacijama i vojnim postrojbama protiv NOP-a i oni koji su se "(...) *ogriješili*

o narodnu čast bez obzira da li su pripadali ili bili u sastavu fašističkih ili kraljevskih dobrovoljačkih odreda." (DAP, 8)

No, ono što se uvidom u dokumente financijskog poslovanja odbora može zamijetiti jest stalna i snažna birokratizacija vlasti koja je na sebe počela više trošiti, nego što je trošila na stanovništvo. Osim što su se razni odbori i komisije stalno množile, rasli su i troškovi poslovanja odbora do paradoksalnih visina. Tako su primjerice, troškovi naznačeni kao "*lične prinadležnosti, lični rashodi ili putni troškovi*" češći nego što su "*prehrana pitomaca (misli se na dječje domove), prehrana staraca, vrtića*", i sl. (DAP, 7).

U gradu Puli, koji je početkom lipnja 1945. uključen u zonu A, sve do odlaska Anglo-američke vojne uprave, u rujnu 1947. godine, gospodarska i socijalna situacija bila je katastrofalna. Granice između Zone A i Zone B pretvorene su u granice koje su, istina, dopuštale relativno nesmetan prolaz ljudi, ali ne i roba. Poljoprivredni proizvodi iz okolnih sela koja su se nalazila u zoni B, a koju je držala Vojna uprava Jugoslavenske armije, nisu se mogli tek tako unijeti u grad. Stoga je u gradu vladala stroga racionalizacija hrane. Hrana se dijelila na "točkice" ili bonove. Zbog ovakva stanja, ali i zbog političkih prilika, građani Pule su govorili da se još uvijek nalaze u ratu. Racionalizacija hrane dovela je do kategorizacije stanovništva od kojih je svaka kategorija imala drugačija prava nabave namirnica. Kontrolu racionalizacije imala je saveznička Vojna uprava koja je u drugim prilikama bila odgovorna za podjelu američke pomoći najugroženijem dijelu stanovništva. Primjerice, u prosincu 1946. kategorija *radnika* imala je pravo na 3 kg tjestenine ("pašte") i 2 kg šećera, oni s obiteljima imali su pravo na još jedan kilogram tjestenine i šećera po članu obitelji. Kategorije umirovljenika i nezaposlenih radnika imale su pravo na 4 kg tjestenine i 3 kg šećera. One najugroženije grupacije stanovništva bile su posebno pozivane u gradski ured prema registracijskom broju bonova gdje su im povremeno znali dodijeliti dodatnu pomoć. Inače, u trgovinama su se mogle kupiti ograničene količine tjestenine i šećera po cijeni od 28, odnosno 139 lira po kilogramu (AP, 22. 12. 1946). Anglo-američka pomoć u paketima s osnovnim životnim namirnicama (šećer, sol, brašno, mlijeko u prahu, jaja u prahu, ulje, čokolada za kuhanje, suho voće) bila je jednokratna i nedovoljna. Stoga je cvalo crno tržište hrane, duhana, ulja, mesa i vina uglavnom nabavljenih iz zone B.

Samo u razdoblju od dva mjeseca (studeni – prosinac) 1945. godine, Narodna je milicija u suradnji s Narodnom stražom i OZN-om u kotaru Buje uhitila 123 krijumčara koji su krijumčarili iz zone A u zonu B i obratno (DAP, 10). Prema izvještajima, krijumčarenjem su se bavile

6 U kotarima Labin, Cres, Lošinj, Kras, Poreč i Vodnjan isplaćeno je *neopskrbljenim* obiteljima prema navedenim kategorijama 20.251.486 Lira.

cijele obitelji (DAP, 11).⁷ Iako je krijumčarenje bilo javno i oštro osuđivano u tisku nazivajući švercere "*narodnim neprijateljima*" i "*ostacima fašizma*" ono se vrlo brzo širilo Istrom, jer je bilo isplativo. Ipak, lovili su se samo krupni krijumčari dok se seljacima često gledalo kroz prste. U tom smislu nakon duge diskusije o problemima opće nestašice robe široke potrošnje, oblasne su vlasti početkom 1946. zaključile da se "dopusti" krijumčarenje takvom robom ako ono ne prelezi određene granice, dok suzbijati treba krupni privredni kriminal. Ovom odlukom o prešutnom odobravanju ovakve vrste "trgovine", odnosno svjesnom odobravanju (crnog tržišta) vjerovalo se da će narod ipak moći doći do onih artikala kojih u Istri ne bi mogli nabaviti (DAP, 12).

Početkom pedesetih sve se učestalije otkrivaju slučajevi privrednog kriminala, najčešće pronevjere novca trgovaca. Djeionice su se gubici financijskih sredstava događali zbog nestručnosti trgovačkih radnika, ali je većina ipak učinjena s namjerom otuđivanja novca. Kazne za ovakvu vrstu kriminala bile su dosta oštre – tri mjeseca zatvora s prinudnim radom i djelomičnom konfiskacijom imovine (GI, 4. 10. 1945).⁸

Istarsko poraće, razdoblje je "*povratka*" jedne od savjetnica društvenog mementa – socijalnog razbojništva. Naoružani uniformirani ljudi pljačkali su one obitelji za koje su vjerovali da drže nekakve vrijednosti po kućama (novac, zlato, hranu). Takvo je iskustvo doživio 13. studenog 1945. i Giovanni Trento kada su mu predvečer u kuću upala tri pištoljima naoružana, uniformirana i maskirana čovjeka (četvrti je naoružan puškom čuvar stražu) i otela mu 160.000 lira (DAP, 10). Otkriveni su i uhvaćeni tek u lipnju 1946. (GI, 15. 6. 1946).⁹

Konačno, nova je vlast morala preuzeti i skrb za održavanje zatvora i zatvorenika. Dolaskom u Pulu, Odjel za javni red i sigurnost Upravnog odjela ONOO za Istru preuzeo je i zatvor u kojemu se nalazilo dvadesetak zatvorenika. Osim petorice, koja su bila pod istragom radi ubojstva, ostali osuđeni za krađu i krijumčarenje, pušteni su kućama. (DAP, 13)

Najzanimljiviji su, dakako, dokumenti koji nam dopunjujući socijalni mozaik istarskog porača nude sličice iz socijalnog podzemlja grada Pule odmah nakon oslobođenja. U vrijeme oslobođenja grada, partizani su u Puli zatekli otvorene dvije javne kuće koje su vlasti odmahdale zatvoriti. U tim javnim kućama zatekli su samo sedam prostitutki, dok su još dvanaest dali uhititi, jer su se bavile prostitucijom izvan javnih kuća. Od njih devetnaest, sedam je bilo zaraženo nekom spolnom

bolešću te su poslone na liječenje u bolnicu, sedam ih je vraćeno u Italiju jer su bile iz "starih talijanskih pokrajina", dok su ostale upućene NO-ima iz njihovog rodnog kraja s "karakteristikama", kako bi se zaposlile i nadzirale (DAP, 13). Nakon razgraničenja i pripojenja kotarskog NO-a Opatija Oblasnom narodnom odboru za Istru, preuzeto je još 45 prostitutki koje su smještene u Medveju. Među njima je bilo i takvih koje se nisu sa sigurnošću mogle nazvati prostitutkama, stoga je obavljena revizija njihovih dosijea. Nakon toga su jednostavno puštene kućama, a ostale su predane Socijalnom odjelu da ih zbrine (DAP, 13).

Najviše kriminalnih djela od svibnja do kolovoza 1945. dogodilo se, logično, u najvećim mjestima. Izvršene su 44 krađe, 2 umorstva, 4 provale, 4 sabotaže, 4 prevare, 12 slučajeva šverca, 5 slučajeva falsificiranja dokumenata, 3 napada na miliciju itd. Nesretni su slučajevi bili brojni, posebice u kojima su stradavala djeca igrajući se eksplozivnim sredstvima zaostalim od rata (DAP, 13).

Prema tipologiji kriminalnih djela, 1948. godine su najzastupljeniji predmeti o počinjenim djelima *protiv tijela i zdravlja*, zatim *protiv općenarodne imovine*, a slijede djela *nedopuštene spekulacije*, *uvrede i klevete*, *privredne sabotaže*, *protiv vlasti*, *uvreda narodne vlasti*, *zlobne štete*, *falsifikati*, i djela *protiv morala*. U građanskim parnicama najviše je priznavanja očitstva, a tek potom o pravu vlasništva (DAP, 14).

Primjeri terorizma, nasilja, ubojstva upotpunjuju sliku poratnog istarskog društva prepunog tjeskobe, straha, dezorijentiranosti, nasilja i siromaštva.

Jedan od većih socijalnih problema 1947. u Istri je bila velika nezaposlenost. Prema izvješćima Socijalnih odjela kotarskih narodnih početkom godine je 8.000 osoba bilo bez posla. Stoga je 1948. socijalna politika narodnog odbora kotara Pula predvidjela pružanje socijalne pomoći 305 siromašnim obiteljima, što se moglo ostvariti samo preusmjerenjem financijskih sredstava koja su bila namijenjena razvoju proizvodnje (DAP, 15).

II. ZDRAVSTVENA SKRB ISTARSKOGA PORAČA

Zdravstvene i higijenske prilike u poratnoj Istri bile su vrlo loše i djelomice "naslijeđene" iz predratnog razdoblja. Zašto djelomice? Zato što je tadašnje talijansko zdrastvo, odnosno sustav zdravstvene skrbi u potpunosti zamijenjen nečim što u načelu nije ni bio sustav, već improvizacija sustava.

7 Za krijumčarenje duhana i hrane "najpogodnije" su bile žene. Samo u studenom i prosincu 1945. analizirajući spol uhićenih, saznajemo da su privedene 54 žene od ukupno 101 uhićenog, uglavnom zbog krijumčarenja cigareta, duhana, ulja i drugih namirnica. Na jugu Istre krijumčarenje se odvijalo u smjeru Zona B u Zonu A.

8 Kažnjeni špekulanti.

9 Otkrivena i uhapšena grupa razbojnika na Bujštini. Bili su to Lorenzo Franco, Giordano Bartolini i Pietro Coronica, dok je četvrti razbojnik uspio umaći potjeri. Cijelo vrijeme oni su maskirani i naoružani automatskim pištoljima upadali u kuće i pljačkali stanovništvo.

Materijalna sredstva (bolnice, oprema, evidencije, statistike) bile su uništene ili teško oštećene. Ostali su samo rijetki zdravstveni kadrovi (liječnici, sestre, primalje, bolničari). Ti su liječnici i sestre nastavili međuratnu praksu zdravstvene skrbi jer za neku drugu praksu nisu znali.

Izvanbolnička je služba bila privatizirana. Mali broj zdravstvenih djelatnika bio je zaokupljen kurativom, dok su preventivne medicinske djelatnosti odmah nakon oslobođenja bile posve zapostavljene. Situacija je bila tim gora što su se u stanju nedovoljnog broja bolničkih kreveta i zapostavljanja preventivne medicinske djelatnosti još uvijek snažno osjećale posljedice rata: veliki broj ranjenika, pothranjenost stanovništva, zarazne bolesti i sl. (Bartolić, 1978, 221–226; DAP, 16). Bila je raširena avitaminoza, paradentoza, konjuktivitis, svrab, ušljivost te akutni gastroenteritis. Čak 80% djece bolovalo je od svraba i ušljivosti. Veliki kašalj, hripavac mučio je stanovnike Vranja, Semića i Podgaća (DAP, 16).

Nakon rata trebalo je u potpunosti reorganizirati zdravstvenu službu i odmah započeti s ublažavanjem posljedica rata i suzbijanjem epidemija zaraznih bolesti. Organizaciju zdravstvene službe preuzeo je *Zdravstveni odjel* Oblasnog narodnog odbora za Istru. U organizaciji zdravstvene službe ovaj je Odjel djelovao kao upravo-administrativni organ, koji je surađivao sa zdravstvenim odjelima svih istarskih kotara te *sanitetskom službom* Jugoslavenske armije. Odjel je otpočeo s radom već 15. svibnja 1945. godine prikupljanjem osnovnih podataka o bolestima i epidemijama u Istri, broju i disperziji ranjenika i invalida rata. Kako je bilo malo liječnika prema broju stanovnika zdravstvena je služba morala uložiti velike napore da bi se bar malo opće zdravstveno i higijensko stanje Istre popravilo.

Grad Pula imao je 1945. godine svega 20 liječnika i tek dva stomatologa. U savezničkom bombardiranju grada, zgrade *Zaštite majke i djeteta* i *Antituberkuloznog dispanzera* bile potpuno srušene. Lijekova i medicinske opreme nije bilo ili ih je bilo u ograničenim količinama, tako da se štedjelo za samo najteže slučajeve.

U poratnim vremenima Istra je imala problema sa smještajem i skrbi bolesnika i ranjenika. Opća bolnica u Puli mogla je primiti 700 pacijenata koliko je bilo i uporabljivih kreveta. Bolnica u Rovinju imala je kapacitet od 320 kreveta, ali je sav inventar i namještaj bio uništen. Naravno, ni zaliha lijekova nije bilo (DAP, 17). Rovinj je posjedovao i kiruršku bolnicu te sanatorij za tuberkulozu kostiju, osobito djece od treće do četrnaeste godine (Bartolić, 1978). Ova je bolnica imala svega dva liječnika, dva anestezičara, sedam bolničara, osam sestara i četiri sestre "instrumentarke", dok je u ostalim istarskim središtima radilo je svega 15 liječnika (Bartolić, 1978, 222). Od drugih zdravstvenih ustanova djelovao

je u Puli još *Higijenski zavod* s kemijsko-analitičkim laboratorijem. Međutim, namještaj i zgrada bili su devastirani i neuporabljivi. Osim ovih bolnica, Istra je gravitirala i prema riječkoj Općoj bolnici koja je mogla prihvatiti oko 2.000 pacijenata (DAP, 18).

U manjim mjestima nisu postojale liječničke službe ili su u njima, u najboljem slučaju, radili priučeni bolničari. Od ostalih zdravstvenih djelatnika u *vanbolničkoj* službi širom Istre (osim Pule) radilo je 20 priučениh bolničara. U samom *Zdravstvenom odjelu* radila su tri liječnika, tri službenika, dva bolničara i jedan farmaceut. U sjedištima kotareva otvorene su ordinacije sa stalnim liječnicima, a sva veća naselja imala su *zdravstvene punktove* kamo su povremeno dolazili liječnici. Teško stanje s liječničkim kadrovima pogoršano je u rujnu 1947. odlaskom sedmorice talijanskih liječnika (optanti). Taj je problem relativno brzo riješen dođaskom liječnika (po dekretu Ministarstva zdravstva) iz unutrašnjosti Hrvatske.

Rovinj, Raša i Poreč imali su još za vrijeme Italije organizirane službe za otkrivanje i liječenje tuberkuloze, nedvojbeno zbog visokog prosjeka oboljelih (Bartolić, 1978).

Tijekom ljetnih mjeseci 1945. godine, drugi glavni uzrok lošega zdravstvenog i higijenskog stanja u Istri bio je kronični nedostatak pitke vode (vladala je suša), ali i slabe razine higijenskih navika na selu. U mnogim kotarima poput Vodnjana, Žminja, Rovinja, Tinjana i Poreča (gusto naseljene zone) još je uvijek prisutna vrlo neprimjerena opskrba vodom, posebice u vrijeme suše (DAP, 19). Takva je situacija pogodovala pojavi zaraznih bolesti koje su doista te 1945./1946. učestale na većem dijelu poluotoka.

Bez razlike, epidemije se pojavljuju i na selu i u gradu. Manja naselja i sela prolazila su primjerice kroz istu kataklizmu kao i gradovi, iako su posljedice bile mnogo teže zbog nepravovremenog liječenja i nedostupnosti liječničkih ekipa koje su obilazile teren u jednom jedinom vozilu.

Zbog malog broja liječnika ispalo je da na svakog od njih dolazi 10.000 stanovnika (DAP, 20). Nazočnost liječnika u urbanim sredinama nije bila brana pojavi zaraznih, uglavnom crijevnih bolesti. Mnogi su gradovi još u ruševinama. Uništeni su sustavi za dispoziciju otpadnih voda. Urušeni vodovod zagađuje se izlivanjem fekalnih voda jer je i kanalizacija oštećena. Epidemija tifusa pojavila se tijekom ljeta u mjestima Raklju, Rovinju, Motovunu, Belaju, Brtonigli, Labinu i Lupoglavu, uglavnom zbog zagađene vode i nepridržavanja naputaka o prokuhavanju vode. Uz tifus, paratifus i difteriju u to vrijeme najčešće su epidemije svraba, malarije, trahoma, i šarlaha (skarlatine) (Bartolić, 1978, 223).¹⁰

10 U kotaru Žminj u ljeto 1945. bilježi se 2320 bolesnika od svraba, 132 malaričara i 20 trahomatoznih bolesnika.

Na Poreštini je najviše problema s pitkom vodom tijekom mjeseca svibnja, ali kasnije tijekom ljetnih mjeseci, imao Višnjani kojemu je i pored uvedene racionalizacije dostajalo vode samo za osam dana. Kotarski NOO Poreč stoga u svojim dopisima moli *Oblasni NOO* za Istru da im se što hitnije pošalje nekakva pumpa ili bar cisterna s vodom ("... onaj kamijon koji sam toči sa svojom pumpom ...") (DAP, 19). Dakako, epidemija se u takvim okolnostima morala pojaviti. Već sredinom lipnja 1945. jasno je da u Poreču vlada tifus ("tifuska groznica") ali i u selima Stranići, Gedići, Nova Vas i Musalež. Istovremeno se porečki odbornici tuže *Oblasnom* odjelu da se u gradu: "(...) pojavljuje nečistoća (...) osobito od strane vojske." (DAP, 21)

Oblasni NOO za Istru je zbog takvog stanja, odmah nakon oslobođenja, razdjelio po Istri cijeli niz naputaka o higijeni, prijavljivanju zaraznih bolesti, vodoopskrbi i sl. Tijekom srpnja i kolovoza, u vrijeme sušnih mjeseci, opskrba vodom je bila problematična tako da se u pojedinim istarskim zonama mogla očekivati pojava trbušnog tifusa kao npr. na Krasu i Bujama koji se zbog svoje predvidljivosti pojavljivanja mogao lokalizirati i zaustaviti (DAP, 18).

Malarija je još uvijek u Istri bila raširena. Od socijalnih bolesti zapaža se povećanje broja spolnih bolesti i reumatizma, što je očekivana pojava jer je Istra bila puna vojnika. No naravno, uzroci spolnih bolesti ne mogu se samo tražiti kod vojske i u povećanom promiskuitetu mladeži, već i u općim higijenskim prilikama. Reumatizam je bolest koja je specifična u onim krajevima gdje su opći uvjeti života bili teški, posebice u agrarnim zonama (DAP, 18).

Zdravstveni odjel Kotarskog NOO-a Čepić poslao je 23. VI. 1945. *Oblasnom NOO-u* za Istru izvještaj u kojemu je pod "političkom situacijom" na vrlo nepismenom hrvatskom jeziku ocrtao zdravstvene probleme. Pročelnik zdravstvenog odjela Ana Udovičić u izvještaju utvrđuje:

"U Kotaru Cepic (Čepić, op.a.) po tom odjelu je potpuno pocela biti slaba situacija (situacija-op.a.) od bolesti, prejavljajuse najviše kraji u prvom redu, srab i cukarana bol (šećerna bolest, op.a.), drugo proleatelke na maloj djeci, a naj više postoji stara bolest od reumatizmi i tuberkulozi, infekijoni itd.

Poteskoca je naj više posto nimamo dovoljno lijekova, u temu bimo si i nekoliko nabavili ali nimamo novaca, i narod mnogo trazi i moli pomoc za bez platno lijeka (ne platiti lijek op.a.).

Higijena po selima nije u redu, je uvijek onaj tački (uvijek je na istoj tački op.a.), a voda se pije naj više zivu vodu, posto druge nema jerbo je velika susa.

Organizacija Clanova

U tom Odjelu zacinjava 4 clanove radnika 2, sir. (siromašnih op.a.) seljaka 2, zene 3.

Procelnik Udovicic Ana

Referent Grmin Franjo

Bolnicarka Fajman Andjela

Cinovnica Gregoric Santina

Vrhu toga pristupit ce za Referenta Saniteta Drug Martinic Josip koji je dolazio iz Oblasog NOO-a Zdravstveni Odjel za Kotar Cepic, tako da uzima svaki dan bolje mjere, ima uslova da se razvije dobro

Rad Zdravstveni

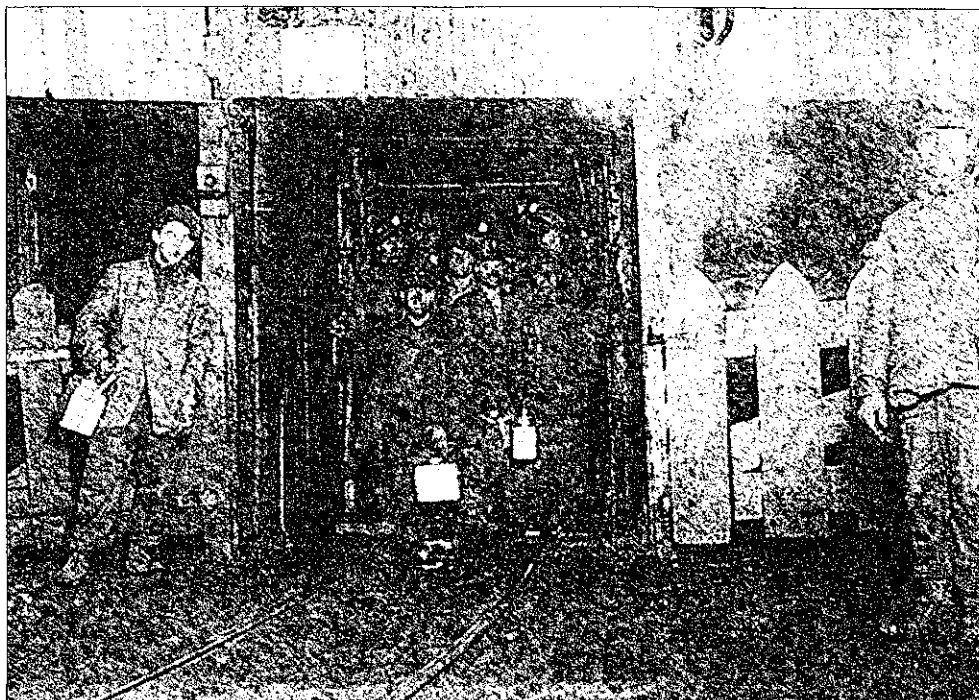
Potrasilo se lijekova Lira 3.616, 65 liječilo se NOP osoba 59 vise koji pripadaju NOV, osoba 10 vise koji ne pripadaju organizaciji osoba 27; primilo se ukupno novca od kojih se lijecilo L. 127 koji su bili u stanju da platiju.

Smrt fasizmu-Sloboda narodu!" (DAP, 22)

Učestalije obolijevanje istarskog puka dovelo je do povećanih zahtjeva za bolničkim liječenjem, ali mjesta za sve nije bilo. Liječnici su stoga morali uvoditi patронаžnu službu, dok u isto vrijeme nedostaje prijevoznih sredstava. Uobičajena je pojava bila da liječnik na teren odlazi biciklom, kako bi svakodnevno stigao liječiti i posjećivati bolesne po kućama. Ponekad bi morao prevaliti i preko pedesetak kilometara. Iako je terenski rad bio važan, nije bio dovoljan za potpunu zdravstvenu kontrolu istarskih agrarnih zona. Više su imali psihološkog, nego stvarnog terapijskog učinka. Postojeći bolnički kapaciteti u Puli i Rovinju te na riječkom području bili su već od ranije nedovoljni.

Zbog udaljenosti i pomanjkanja prijevoznih sredstava, ambulantnih kola smještaj u udaljenije ustanove bio je otežan. Kompromis je pronađen u osnivanju tzv. *Kotarskih bolnica* kapaciteta 10-15 kreveta, uglavnom stacionarnog karaktera, što je u mnogome olakšalo rad liječnika. Takve su bolnice osnovane u Bujama, Buzetu, Kanfanaru, Labinu, Lošinju, Lovranu, Opatiji, Pazinu, Poreču i Voloskom. Neke su od tih bolnica djelovale samo nekoliko mjeseci poput bolnica u Motovunu, Oprtlju i Novigradu dok su druge nastavile svoj rad i nekoliko godina kasnije (Bartolić, 1978, 224).

Takav sustav mreže kotarskih bolnica, te manjih ambulanti i dispanzera, bio je prijelazni stupanj organizacije zdravstvene službe koji se u narodu udomaćio. Kasnije, kada je došlo do ukidanja kotarskih bolnica i nekih ambulana, osjećalo se nezadovoljstvo lokalnog stanovništva koje je sada moralo na bolničko liječenje ili preglede odlaziti i u po nekoliko desetina kilometara udaljene zdravstvene ustanove. Od 1949. do 1950. osnivane su i tzv. *kotarske ambulante*, poput one u Vodnjanu, sa značajnim napretkom organizacije zdravstvene zaštite koja se očitovala u njenom svakodnevnom radnom vremenom od 8 do 14 sati. Time je omogućen pregled većeg broja ljudi i pravovremena liječnička pomoć. Koliko god to izgledalo banalno tada je ova je činjenica bila vrlo značajna. Želja narodnih vlasti bila je da se organizira pregled bolesnika "(...) planskim obilaskom (...) sela (...)" ali se zbog poteškoća s prijevozom od ove ideje ubrzo odustalo (DAP, 23).

Sl. 1: Socijalno i zdravstveno najosjetljivija skupina bili su raški rudari.

Fig. 1: The most threatened group in terms of social and health status were miners from Raša.

Uz ovaj, prisutan je još jedan nerješiv problem. Po samom završetku rata u zdravstvu su se pojavile ogromne poteškoće financiranja liječenja oboljelih i nemogućnost plaćanja zdravstvenog osiguranja u uvjetima još uvijek postojeće privatne prakse. Nesrazmjer je dolazio i zbog inkompatibilnosti političke propagande i stvarnog stanja na terenu. Jednostavno, stanovništvo nije moglo plaćati lijekove i liječenje, a pomoć se narodu bar u vrijeme političkih previranja morala dati jer bi u suprotnom to bila antipropaganda za novu vlast (DAP, 24). *Zdravstveni odjel* Oblasnog narodnog odbora za Istru riješio je taj problem tako što su oni koji su mogli platiti plaćali, dok su siromašnima liječenje plaćali iz blagajne Socijalnog odjela (DAP, 25). Ratni sindrom psihičkog rastrojstva također je bio vrlo raširen u Istri što se može pratiti analizom izvješća kotarskih Zdravstvenih odjela kotarskih NO. Bilo je slučajeva samoubojstava i nasilnog ponašanja pacijenata. Oni su morali biti dodatno nadzirani i liječeni (DAP, 26). U tim bolnicama liječili su se i njemački zarobljenici (koji su inače radili na poljoprivrednim imanjima) što je još u financijskom smislu zakompliciralo stvari jer ih voditelji bolnica nisu smatrali svojim, niti su znali tko će platiti njihovo liječenje (DAP, 27).

Zdravstvo ni u jednom trenutku nije izašlo iz ovoga začaranog kruga neslaganja i suprotnosti socijalne države koja svakom svojem građaninu jamči socijalnu i zdravstvenu skrb s jedne te tržišne politike i isplativosti liječenja s druge strane. Dugovi zdravstva stalno su se

pokrivali iz drugih fondova tako da je teško dokučiti koliko su u stvari zdravstvene organizacije bile dužne na kraju svake godine (DAP, 28).

Već tijekom 1946. godine, kada je za pročelnika Zdravstvenog odjela Oblasnog NO za Istru postavljen agilni entuzijast, liječnik pulske bolnice dr. Egon Marojević, stanje se u zdravstvu počelo popravljati. Prije svega uspostavljena je "(...) sanitarna statistika za uvid u demografsko kretanje a za pregled zdravstvenog zbijanja u Oblasti". Prema dr. Marojeviću ljekarne su se urednije opskrbljivale lijekovima na domaćem tržištu, što je bilo važno zbog *normalnog* plaćanja stanovništva (DAP, 29). Ovo "normalno" plaćanje medicinskih usluga nije se baš odvijalo na tržišnoj osnovi. Ruralno je stanovništvo preglede i liječenja plaćalo u naturi: jajima, vinom, rakijom, sušenim mesom, kobasicama ili peradi.

U Voloskom je već 1946. osnovan *Centar za ženske bolesti* i sprovedena reforma u "babičkoj službi" tako da su babice postale državne službenice i nisu više ovisile o porodiljama, dok su se porodilje bobicama mogle, bez obzira na imovinsko stanje, obratiti za pomoć. Već sljedeće godine osjećao se još veći napredak u ovoj službi.

Domicilno rađanje u Istri je još od ranije dobro poznato i već uhodano. U Istri je poslije rata radilo 89 primalja koje su porađale žene na selu te tako doprinijele smanjenju smrtnosti djece u prvoj godini života (DAP, 30). Podaci o porodima u pulskoj bolnici govore da je u godinu dana bilo obavljeno tek 350 poroda. U

ostalim su se slučajevima žene porodile u svojim kućama ili polju (Bartolić, 1978, 223). Koliko god su se zdravstveni djelatnici trudili smanjiti smrtnost novorođenčadi, ipak su teški uvjeti života na selu, rad u polju u visokom stupnju trudnoće, posebice na Poreštini i Bujštini, utjecali na relativno velik broj spontanijih pobačaja i mrtvorodne djece (DAP, 31). Visok broj spontanijih pobačaja rezultat je, na prvom mjestu, teškog fizičkog rada trudnica, neishranjenosti, bolesti, a manjim dijelom i incesta (DAP, 31). Stoga je 1952. godine konačno bilo odlučeno ekipirati i povjeriti stručnim osobama primaljsku službu. Bila je to za Istru najdelikatnija i primarna obveza. Trebalo je ovome problemu posvetiti najviše pažnje jer je Istra imala vrlo veliku stopu mrtvorodne i umrle djece do treće godine života. Uvedena je patronažna služba za trudnice i majke dojilje. Od "babičke" škole u Rijeci zatraženo je da osigura dovoljan broj *svršениh* babica koje su nastupile u lipnju 1952. godine. Shvaćajući važnost ove službe, Kotarski je NO u Puli u svom budžetu za njih osigurao sredstva (DAP, 32).

Uz malariju, tuberkuloza je druga bolest koja je u Istri uzimala vrlo visok danak u životima (Bartolić, 1978, 223; DAP, 33). U Istri se praktički odmah nakon rata provodila preventivna akcija cijepljenja protiv tuberkuloze kojom je pokriveno čak 80% djece, dok se cijepljenje protiv velikih boginja i difterije nije moglo provesti jer zbog pomanjkanja sredstava nije prikupljeno niti 50% podataka o stanovnicima kotara (DAP, 34). Već 1946. godine započela je sustavna borba protiv TBC-a, tako da su predviđena oporavišta za slabunjavu, ali zdravu djecu. Otvoren je Sanatorij za bolesnu djecu u Velom Lošinju te su predviđeni dispanzeri i zdravstvene stanice čije se dovršenje planiralo u 1947. godini. U Vinežu je, što pokazuje raširenost TBC-a, otvoren anti-tuberkulozni dispanzer novoga tipa s bolničkim odjelom. Naravno, neke od brojnih zamisli nikada neće biti ostvarene, ali pokazuju izvanrednu volju i upornost zdravstvenih radnika da uspostave suvremenu zdravstvenu službu (DAP, 34).

Iako je postotak oboljelih od tuberkuloze još uvijek visok, kao što je visoka i smrtnost od ove bolesti, poglavito na Labinštini (što je bilo i očekivano), najviše smrtnih slučajeva izazvale su ipak bolesti srca i dišnih organa (Bartolić, 1978, 58–70). Na Labinštini je u kolovozu 1945. zabilježeno 560 tuberkuloznih bolesnika, dok je od svraba patilo čak 1.050 osoba. Liječnik ("conte") Tommaso Lazarini radio je danonoćno kako bi bar malo ublažio patnju lokalnog stanovništva i suzbio širenje epidemije tifusa i paratifusa koja se tijekom ljetnih mjeseci počela javljati u pojedinim selima Labinštine (DAP, 33).

Podaci o zdravstvenim prilikama druge poratne, 1946., godine u Istri potvrđuju prethodne navode. Bez puljskog kotara (zona A) za kojega nema točnih podataka, bilježimo najviše novooboljelih od tuberkuloze

(106), skarlatine ili šarlaha (101), trbušnog tifusa (95) i difterije (70), što govori da se zdravstvena situacija nije značajno popravila u tom segmentu zdravstvenih prilika, dapače, postojala je tendencija da se broj oboljelih stalno povećava (DAP, 35).

S malim pomacima poboljšanja zdravstvene i socijalne zaštite krajem četrdesetih, stanovništvo je u cjelini više pažnje polagalo na zdravlje i sudjelovanje u zdravstvenom odgoju, gdje se upoznao s osnovama *higijene kućanstva* (DAP, 36; DAP, 37). U kratkom petogodišnjem razdoblju (1945.–1950.) zdravstveni djelatnici-entuzijasti uspjeli su ni iz čega stvoriti koliko-toliko funkcionalnu zdravstvenu mrežu koja je nedvojbeno podigla standard zdravstvenih usluga, iako su se parametri povećanja zdravstvenih i higijenskih uvjeta u Istri mijenjali vrlo sporo. Do 1950. godine zdravstveno i higijensko stanje u Istri se, istina, popravilo, ali još uvijek nije bilo riješeno pitanje opskrbe sela pitkom vodom. Kultura stanovanja u nekim zabačenijim istarskim sredinama još je uvijek bila na vrlo niskoj razini; to su problemi što će se u Istri najduže zadržati i koji će se vrlo polako rješavati.

Entuzijazmom tadašnjih liječnika koji su vodili zdravstvenu službu postignuti su, za ono vrijeme i mogućnosti, relativno dobri rezultati u organizaciji zdravstvene službe i podizanju standarda liječenja i liječničkog osoblja (DAP, 38). Godine 1952. zaposlena su tek dva liječnika koja su morala 24 sata biti na raspolaganju stanovništvu (kućne posjete) (DAP, 32).

Ono što se ne može osporiti svakako jest veliko povjerenje stanovništva u svoje liječnike koji su činili izvanredne napore kako bi bar malo popravili teško stanje. Kako je ovaj segment života imao izvanredno važan značaj u socijalnoj politici nove vlasti, može se reći da je vlast participirala u razvoju zdravstva u Istri. Međutim, kada se vlast počela birokratizirati bila je sve manje zainteresirana za sudbinu ove djelatnosti, a time i za socijalnu i zdravstvenu skrb stanovništva. Trebalo je još samo osigurati higijensko-tehničku zaštitu radnika u pulskoj industriji koja se nije provodila (DAP, 23).

Od 1947. do 1950. u akciji poboljšavanja općeg zdravstvenog i higijenskog stanja u kotaru Pula na teren je bilo upućeno 15 sanitarnih ekipa koje su pregledavale bolesnike i održavale predavanja. Održano je preko 120 predavanja "*(...) o čistoći i zaraznim bolestima.*" Svake je godine provedeno cijepljenje protiv velikih boginja. Slabi rezultati cijepljena vezani su za slab odaziv stanovništva koje u procesu zdravstvene edukacije nije obaviješteno o njenoj važnosti. Postignuti su, i pored svih prepreka, dobri rezultati cijepljenja protiv tuberkuloze i tifusa. Usput su održani tečajevi prve pomoći u Mjesnim narodnim odborima Vodnjan, Bale, Banjole, Ližnjan, Galižana, Peroj, Valtura, Barban, Rakalj, Medulin i Brijuni koje je završilo, za to vrijeme, čak 176 polaznika (DAP, 23).

Konačno, 1955. godine, javno je priznato da se ko-

tarske vlasti nisu pretjerano bavile rješavanjem problema zdravstva "(...) jer smo smatrali, da je to stvar profesionalnog zdravstvenog osoblja i liječnika. Zdravstvena služba nam je manjkava na području kotara jer se nisu angažirali dovoljno ni društvene organizacije ni mi (...). Liječnici su koncentrirani u većim gradovima (...). Zdravstveni kadrovi ne mare da idu u manja mjesta. Babica iz Barbana je otišla i nije se htjela vratiti, a mi nismo poduzeli nikakve mjere (...). Pomor dojenčadi ima svoj uzrok također u tome, što majke kad se vrate iz

rodilišta, ne znaju hraniti pravilno svoje dijete, a nema tko da ih nauči, zato djeca umiru (...)." (DAP, 39)

Problem zdravstvenih kadrova koji nisu htjeli ići u manja mjesta riješen je tako što su savezne institucije premještale liječnike i drugo osoblje tamo gdje je bilo potrebno (DAP, 39). Iako je ovo rješenje bilo nepopularno, liječnički su kadrovi funkcionalnije i ekonomičnije raspoređeni. To je vrijeme kada u Istru dolaze mladi liječnici, ne samo iz drugih krajeva Hrvatske, već iz Bosne i Hercegovine te Srbije.

SOCIAL AND MEDICAL REALITY OF THE POST-WAR PERIOD (1945–1955) IN ISTRIA

Darko DUKOVSKI

University of Rijeka, Faculty of Arts, HR-51000 Rijeka, Omladinska 14
e-mail: darko.dukovski@pu.htnet.hr

ABSTRACT

The analysis of archival materials enabled the author to present the social and medical-hygienic situation in the Istrian territory in the post-war period. Furthermore, he highlights the social and medical policy implemented by the new authorities in the period of the political crisis when the state-legal status of Istria or some of its parts was being solved at the green table. The historical analysis focuses on the Croatian part of Istria and confirms the disastrous circumstances in this territory in the post-war period. Here radical social changes occurred soon after the liberation and in a very short period of time the entire Istrian society experienced a fundamental transformation. The nationalisation process from 1946 to 1948 strongly affected the wealthier classes. The social differences became smaller and everybody had an equal status in poverty. Nevertheless, at the very beginning the new system brought hope. The expropriation of factories and working means represented an opportunity for the working classes to improve their social standards. Similarly, the majority of the peasantry, freed from usurious loans, felt that working their own land represented an opportunity for an improvement of their material position, in particular after the agrarian reform. In this period the political "homo novus", up to the previous day simple illiterate peasants, attempted to establish a new political system. During this process they had to deal with insoluble problems that could only be alleviated by ingenious improvisations. At times their methods were successful, but unfortunately had no permanent effects. Nonetheless, despite multifarious problems conditions in Istria gradually improved.

In the first years of the post-war period, Istria suffered the loss of its Italian population that was exiled to Italy. In the autumn of 1947, however, it began receiving new inhabitants from all parts of Yugoslavia, who moved mostly to bigger Istrian towns. In these years major generational changes occurred. The governing political class consisted of young people who entirely accepted the ideas of the socialist revolution but also all dogmas of the Communist Party. All of them were political amateurs and the majority were only semi-literate. Politicians with a university degree were few and therefore anybody with secondary school education was called "an intellectual". They, of course, could not successfully confront the heap of accumulated social and economic problems. The majority of the Istrian population suffered from tragic conditions in the material, social and psychological senses. The reports of sessions of social sections of national and district councils bear witness to all aspects of the social tragedy of Istria in the post-war period.

Key words: Istria, post-war period, hygiene, social policy

IZVORI I LITERATURA

- DAP, 1** – Državni arhiv Pazin (DAP), ONOI – Oblasni narodni odbor za Istru, SO – socijalni odjel, 1945., k. – kutija 541, fasc. – fascikl XI.
- DAP, 2** – DAP, ONOI, SO, 1945., k. 553. Referat od 26. XI. 1945., br. 1332–1945.
- DAP, 3** – DAP, ONOI, SO, 1946., k. 20, fasc. XII. Zapisnik sa konferencija pročelnika soc. odjela kot. i grad. NO, od 8. do 10. siječnja 1946. Dopis od 31. I. 1946, br. 384/46.
- DAP, 4** – DAP, KNO Buje – Kotarski narodnooslobodilački odbor Buje, 1945., k. 1. Dopis od 27. I. 1946., br. 27.
- DAP, 5** – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 3. referat D. Diminića na Oblasnoj narodnoj skupštini 9. XII. 1945.
- DAP, 6** – DAP, ONOI, SO, 1945., k. 553. Referat iz veljače ili ožujka 1946.
- DAP, 7** – DAP, ONOI, SO, 1946., k. 20, fasc. XII. Dopis od 22. VII. 1946., br. 3677/46. Izvještaj o radu u 1946. godini. Oblasni NO za Istru Odjel socijalne politike upućen Tajništvu ONO za Istru u Podlabinu.
- DAP, 8** – DAP, ONOI, SO, 1946., k. 20, fasc. VII. Zapisnik od 25. I. 1946.
- DAP, 9** – DAP, ONOI, SO, 1945., k. 553. Dopis od 27. II. 1946., br. 7965-III-1946.
- DAP, 10** – DAP, KNO Buje, 1945., k. 1. Izvješća za studeni i prosinac 1945.
- DAP, 11** – DAP, ONOI, 1945., k. 9. Izvješća Upravnog odjela, Pododsjek uniformirane milicije od 11. XII. 1945., br. 6274.
- DAP, 12** – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 1. Zapisnik Izvršnog odbora ONOI od 5. II. 1946.
- DAP, 13** – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 9. Izvještaj Upravnog odjela od 5. VIII. 1945.
- DAP, 14** – DAP, NOK Pula – Narodni odbor kotara Pula, 1948., k. 1. Izvještaj Kotarskog suda u Puli od 24. XII. 1948., br. 650-23/48-1.
- DAP, 15** – DAP, NOK Pula, 1948., k. 1. Zapisnik sjednice Narodnog odbora kotara Pula od 1. VII. 1948.
- DAP, 16** – DAP, ONOI, ZO – Zdravstveni odjel, 1945., k. 20. Dopis od 30. VI. 1945., br. 10/45. Kotarski NOO Kras, Oblasnom NOO Zdravstvenom odjelu.
- DAP, 17** – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 20. Dopis Oblasnog NOO za Istru – Zdravstveni odjel, Ministarstvu Zdravlja u Zagreb, od 24. VI. 1945., bb.
- DAP, 18** – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541. Dopis od 2. VIII. 1945., bb: Zdravstveni izvještaj.
- DAP, 19** – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvješće od 4. VI. 1945., br. 160.
- DAP, 20** – DAP, ONOI, SZO – Socijalno-zdravstveni odjel, 1946., k. 544; kc. – košuljica 20, fasc. XI. Izvještaj Socijalno-zdravstvenog odjela za razdoblje od 23. XI. 1946. Verbale.
- DAP, 21** – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvješće od 22. VI. 1945, be. 354.
- DAP, 22** – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 20. Dopis od 23. VI. 1945.
- DAP, 23** – DAP, NOK Pula, 1950., k. 1. Zapisnik sa sjednice NOK-a Pula od 10. VII. 1950.
- DAP, 24** – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541, fasc. XI. Dopis od 11. VIII. 1945., br. 18/45.
- DAP, 25** – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541, fasc. XI. Dopis od 16. VIII. 1945., br. 425/45.
- DAP, 26** – DAP, ONOI, ZO, 1945., k. 541. Dopis od 11. VIII. 1945., br. 979/45.
- DAP, 27** – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvještaj od 18. VI. 1945., br. 306.
- DAP, 28** – DAP, ONOI, ZO, 1946.–1947., k. 577. Statistike.
- DAP, 29** – DAP, ONOI, ZO, (1946.), k. 577.
- DAP, 30** – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 567, f: Odsjek za zaštitu majki, Izvještaj od 5. XI. 1946., br. 6834/46.
- DAP, 31** – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 567, fasc. abortusi
- DAP, 32** – DAP, NOK Pula, 1952., k. 2. Zapisnik sa X. redovnog zasjedanja NOK Pula od 11. IV. 1952. Izvještaj Povjereništva za zdravstvo i socijalnu skrb.
- DAP, 33** – DAP, ONOI, 1945.–1946., k. 10. Izvješće KNOO Labin od 19. VIII. 1945., br. 2994.
- DAP, 34** – DAP, ONOI, ZO, 1945.–1947., k. 556.
- DAP, 35** – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 566. Statistika oboljelih zaraznim bolestima po kotarima 1946.
- DAP, 36** – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 544; kc. 2, fasc. XI. Izvještaj socijalno-zdravstvenog odjela za razdoblje od 1. I. do 30. VI. 1946.
- DAP, 37** – DAP, ONOI, SZO, 1945., k. 541, fasc. XI. Okružnica od 11. VIII. 1945., br. 4798.
- DAP, 38** – DAP, ONOI, SZO, 1946., k. 544; kc. 20, fasc. XI. Izvještaj Socijalno-zdravstvenog odjela od 19. XI. 1946.
- DAP, 39** – DAP, NOK Pula, 1955., k. 5. Zapisnik sa XVIII. redovnog zasjedanja NOK Pula od 7. I. 1955.
- SL, 1** – Službeni list FNRJ, br. 13, 13. X. 1954., 637.

AP – L'arena di Pola. Pula.

Bartolić, A. (1978): O zdravstvenim prilikama i stanju zdravstvene službe u Istri nakon oslobođenja 1945. godine. Pazinski Memorijal, 8. Pazin, Čakavski sabor.

GI – Glas Istre. Pula.